

ANETA WYSOKIŃSKA-SENKUS

EWOLUCJA STANDARYZACJI I ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ W SEKTORZE GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ NA ŚWIECIE A PROCES GLOBALIZACJI

*Z Katedry Ekonomii
Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu*

ABSTRACT. The paper gathers and organizes the key events of the evolution of standardization and quality management systems in the global food sector with the special focus on the dairy industry. The quality is one of more important elements of modern business strategies – quality of products and services, but also the quality of administration, organization, work and environment.

Key words: quality management systems, food sector, globalization, standardization

Wstęp

Współcześnie w działalności gospodarczej na świecie zauważalny jest wzrost zainteresowania problematyką jakości. Zarządzanie przez jakość zaczyna być działaniem powszechnym w polskich przedsiębiorstwach oraz perspektywą przetrwania w XXI wieku. Systemy zarządzania jakością oraz zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności są jednym z aspektów nowoczesnego zarządzania i coraz szerzej są wdrażane w przemyśle spożywczym.

Od połowy XX wieku mamy do czynienia z postępującą globalizacją gospodarki. Międzynarodowa wymiana dóbr jest coraz powszechniejsza i szybsza dzięki nowym możliwościom technicznym. Przepływ towarów i usług napotyka wciąż jednak szereg barier. Należą do nich bariery techniczne, z których znaczna część wynika z odmienności norm technicznych stosowanych w poszczególnych krajach. Niezbędne staje się więc ujednolicanie tych norm na szczeblu ponadnarodowym. Cel ten realizują międzynarodowe i regionalne organizacje normalizacyjne zrzeszające krajowe jednostki normalizacyjne z poszczególnych państw.

Istota i znaczenie procesu globalizacji

Globalizacja to proces o wymiarze ogólnosiwiatowym charakteryzujący się: wielowymiarowością, złożonością i wielowątkowością aspektów, których dotyczy; integrowaniem działalności podmiotów prowadzonej w skali międzynarodowej i międzynarodową współzależnością powiązanych podmiotów; związkiem z postępem nauki, techniki i organizacji; kompresją czasu i przestrzeni, czyli uczestnictwem w wydarzeniach na wszystkich kontynentach; dialektycznym charakterem objawiającym się ścieraniem przeciwstawnych zjawisk, jak globalizacja kontra lokalizacja, dezintegracja, fragmentaryzacja itp. oraz wielopoziomowością agregowania i transformowania tendencji tworzących omawiany proces.

Globalizacja jest bardzo złożonym i szerokim procesem obejmującym nie tylko sferę ekonomiczną i społeczną, lecz także kulturową oraz polityczną. Można przyjąć, że jest ona bardziej złożonym i zaawansowanym, wyższym etapem procesu internacjonalizacji działalności gospodarczej. Globalizacja jako proces ekonomiczny występuje na trzech poziomach: przedsiębiorstw, rynków/sektorów oraz gospodarki światowej (**Zorska** 2000).

Według Komisji Europejskiej „globalizację można zdefiniować jako proces, w którym rynki i produkcja w różnych krajach stają się bardziej współzależne w związku z dynamiką wymiany towarów i usług, przepływem kapitału i technologii” (**Liberska** 2000).

Globalizacja, rozumiana jako zmiana postrzegania zasad i reguł postępowania, zdażeń, zachowań, działań, uznawanych wartości z perspektywy narodowej na perspektywę ogólnosiwiatową, jest nowym zjawiskiem. Korzenie globalizacji tkwią w szybkim umiędzynarodowieniu działalności gospodarczej, które miało miejsce w ostatnim ćwierćwieczu minionego wieku (**Wawrzyniak** 2001).

Zorska (2000) twierdzi, że globalizacja stanowi wyższy, bardziej złożony etap procesu umiędzynarodowienia działalności gospodarczej. Został on zapoczątkowany w XIV wieku i był związany z ekspansją kompanii handlowych. Jednak dopiero w drugiej połowie XIX wieku globalizacja, za sprawą przedsiębiorstw i ich dążenia do działania na wielu rynkach, stała się faktem.

A. McGrew twierdzi, iż globalizacja odnosi się do wielości powiązań i sprzężeń między państwami i społeczeństwami tworzącymi obecny światowy system (**McGrew** i **Levis** 1995). Opisuje ona proces, w którym wydarzenia, decyzje i działania w jednej części świata mają konsekwencje dla pojedynczych osób i całych społeczności w odległych częściach globu.

Globalizację cechują dwa wymiary: zakres i intensywność. Z jednej strony termin ten opisuje szereg procesów obejmujących większość kuli ziemskiej lub zachodzących w całym świecie, z drugiej zaś globalizacja polega również na intensyfikacji na poziomach wzajemnego oddziaływania, łączenia się i wzajemnej zależności między państwami i społeczeństwami tworzącymi światową społeczność. Obok rozprzestrzeniania się zachodzi jednocześnie pogłębianie globalnych procesów. Globalizacja nie oznacza, że świat staje się bardziej politycznie zjednoczony. Globalizacja jest bardzo nierówna w swym rozprzestrzenianiu się i bardzo zróżnicowana w swych konsekwencjach (**McGrew** i **Levis** 1995).

Praktycznym wyrazem globalizacji światowej jest zmiana charakteru konkurencji z lokalnej na globalną w wielu dziedzinach. Za sektor globalny uznaje się taki, w któ-

rym pozycja strategiczna przedsiębiorstw konkurujących na poszczególnych rynkach geograficznych i narodowych jest uzależniona w sposób zasadniczy od ich pozycji w skali globalnej i ulega poprawie na skutek innowacji wprowadzonej w dowolnej części przedsiębiorstwa i włączonej w jego ogólnoswiatowy system produkcji. Z tego względu globalizacja stawia przedsiębiorstwa przed alternatywą konkurowania w sposób skoordynowany na całym świecie, lub utraty konkurencyjności. Podstawowe mechanizmy, przez które przedsiębiorstwa wchodzą na arenę międzynarodową, to umowy licencyjne, eksport oraz zagraniczne inwestycje bezpośrednie. Podejmowanie projektów inwestycyjnych za granicą następuje po zdobyciu przez przedsiębiorstwo doświadczenia w prowadzeniu działań międzynarodowych i jest uważane za najpełniejszą formę zaangażowania. Nie stanowi to jednak dowodu na globalny charakter konkurencji w danym sektorze, ponieważ działania poszczególnych filii mogą przebiegać w sposób autonomiczny, przy braku jednolitej strategii kooperacji koordynującej ich operacje w skali świata (**Fabiańska i in.** 1994).

Globalizacja może być szeroko rozumiana jako rosnąca przenikalność wszelkiego rodzaju granic: granic fizycznych, takich jak czas i przestrzeń, granic narodowo-państwowych, granic gospodarek, branż i organizacji oraz granic mniej namacalnych, jak normy kulturowe (**Parker** 1998).

„Globalizacja to ośmiornica, której międzynarodowe macki dotyczą praktycznie wszystkich obszarów działania państwa” (**Griffin** 1998). Ta ekspansja jest widoczna przede wszystkim w sferze politycznej, gospodarczej, militarnej, finansowej. Działalność przedsiębiorstwa globalnego wykracza poza granice państwa i nie jest przywiązana do jednego kraju macierzystego.

Główne źródła globalizacji

Czynniki kształtujące proces globalizacji mają różne źródła, charakter, siłę i zakres oddziaływania. Do najważniejszych z nich można zaliczyć (**Zorska** 2000):

1. Postęp naukowo-techniczny. Nowe, wysoko zaawansowane technologie powodują: istotne zmiany w infrastrukturze i w obszarze wytwórczości przedsiębiorstw (produkcja, struktura własności i przestrzennego rozlokowania, sposoby organizacji i zarządzania), wzrost geograficznego zasięgu, różnorodności i intensywnego zasięgu działań przedsiębiorstw, wzrost podaży i zróżnicowania nowych i unowocześnionych wyrobów, modernizację procesów i mocy produkcyjnych, zmiany w strukturze i systemach produkcji, umacnianie przywództwa techniczno-ekonomicznego firm i krajów najbardziej zaawansowanych technologicznie.

2. Zmiany w konkurencji międzynarodowej w zakresie popytu i podaży oraz warunków i sposobów działania przedsiębiorstw. Zmiany w popycie konsumpcyjnym i przemysłowym są kreowane przez przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego krajów, wyrównywanie poziomów PKB oraz dochodów dyspozycyjnych podmiotów ekonomicznych; zmiany w podaży obejmują zmiany w charakterystyce produktów (nowoczesność i dostosowanie do potrzeb klienta), zmiany w procesach wytwórczych (postęp techniczny, organizacja produkcji), zmiany w powiązaniach produkcyjno-handlowych, gdzie wyraźnie kształtuje się tendencja przechodzenia od powiązań pionowo zintegrowanych do sieciowych, zmiany warunków i sposobów działania przedsiębiorstw, które

uwidaczniają się w nowych tendencjach oligopolistycznych niektórych międzynarodowych rynków towarowych, gdzie głównym narzędziem realizowania zamierzeń nie są już ceny i środki marketingowe, lecz technologie produktowe i procesowe mogące stanowić istotną barierę wejścia na rynek.

4. Politykę ekonomiczną państw: wielostronna liberalizacja handlu międzynarodowego (postanowienia GATT, WTO); usprawnienia międzynarodowego rynku finansowego, na co złożyła się deregulacja krajowych rynków finansowych; aktywizacja międzynarodowych przepływów kapitałowych; zjawiska regionalnej integracji gospodarczej (np. Unia Europejska, NAFTA, skupiające 50% handlu i 70% zasobów zagranicznych inwestycji bezpośrednich); harmonizacja warunków działania zagranicznych filii na świecie.

Ślady działalności międzynarodowej można znaleźć w wielu wczesnych cywilizacjach: Egipcjanie, Fenicjanie, Grecy i Rzymianie w znaczącym stopniu zaangażowali się w handel międzynarodowy. Jednakże korzenie globalizacji tkwią w wiekach XVIII, XIX i XX. To właśnie najistotniejsze siły technologiczne, ekonomiczne, społeczne i polityczne, niektóre nowe, a inne starsze, spowodowały, że firmy stały się międzynarodowe, a następnie globalne. Wszystkie te siły są ze sobą blisko powiązane i w dużym stopniu zależne od siebie (ryc. 1) (Stonehouse 2001).

Ryc. 1. Siły prowadzące do globalizacji
Fig. 1. Factors leading to globalization

Proces globalizacji gospodarki światowej ma charakter obiektywny. Oznacza to, że nie ma swobody wyboru, czy w nim uczestniczyć, czy też nie. Proces globalizacji nie jest zjawiskiem nowym, ale wchodzi w nowy jakościowo, inny etap. O bardzo wielu jego aspektach jeszcze nie wiemy (Liberska 2000).

Ewolucja standaryzacji i zarządzania jakością w sektorze gospodarki żywnościowej na świecie

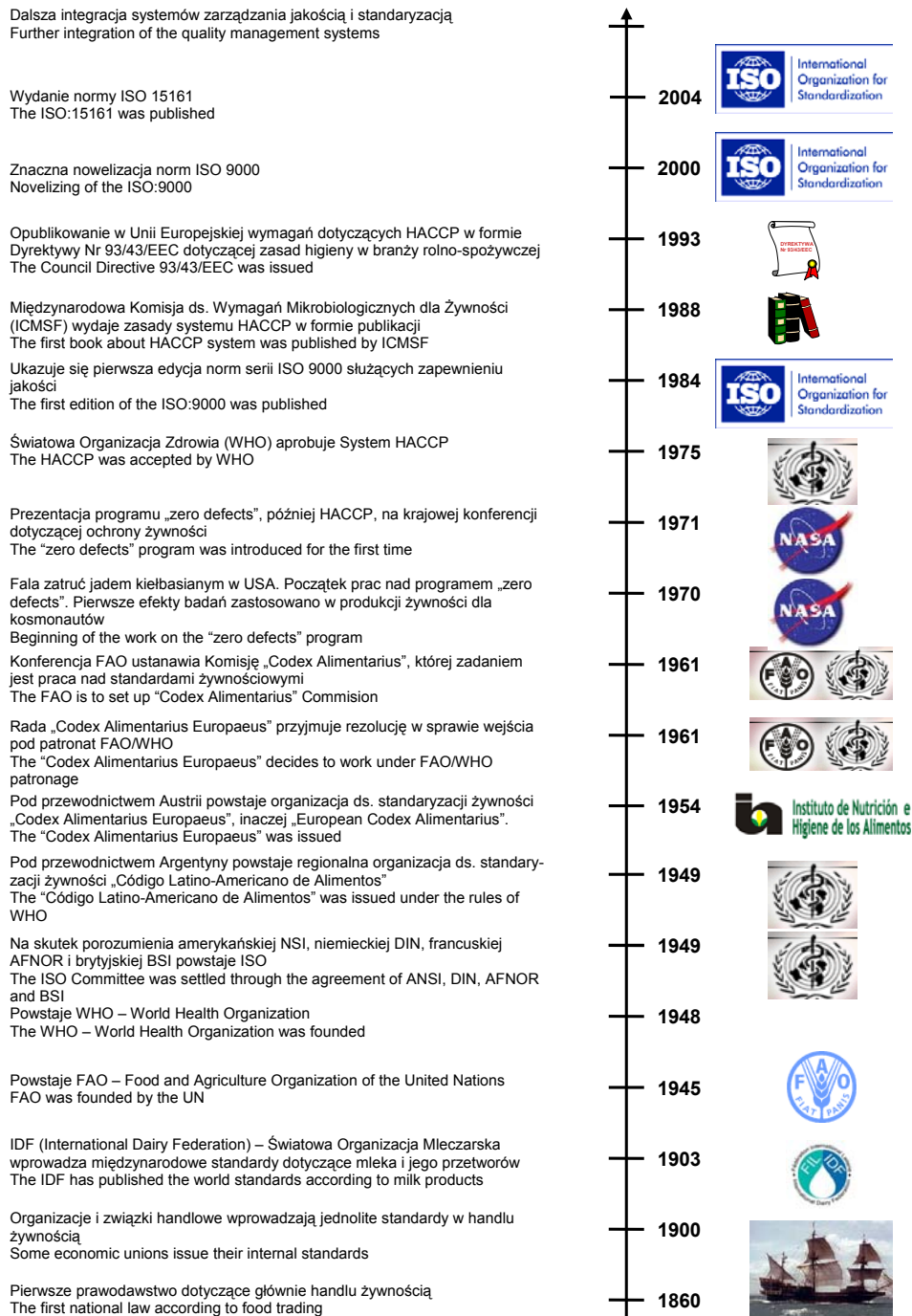
Ewolucję procesu rozwoju standaryzacji w sektorze gospodarki żywnościowej przedstawia rycina 2. Standaryzacja w gospodarce żywnościowej sięga początków XIX wieku. Wówczas, w celu poprawy efektywności handlu, starano się ujednoczyć wymagania odnośnie do towarów importowanych z kolonii i z krajów zamorskich. Pierwsze światowe standardy dotyczące produkcji zostały wprowadzone przez Światową Federację Mleczarską (ang. IDF – International Dairy Federation) i odnosiły się do produkcji mleka, przetworów mleczarskich oraz ich dystrybucji.

Kolejne kluczowe wydarzenia w ewolucji standaryzacji i pracach nad bezpieczeństwem w sektorze gospodarki żywnościowej to powołanie do życia FAO i WHO oraz powstanie dwóch regionalnych komisji, które rozpoczęły prace nad opracowaniem standardów produkcji żywności i postępowania z produktami żywnościowymi – Código Latino-Americano de Alimentos pod przewodnictwem Argentyny oraz Codex Alimentarius Europaeus. Po włączeniu się w ścisłą kooperację z FAO/WHO komisje te połączyły się i utworzyły wspólną komisję Codex Alimentarius, która do dziś prowadzi prace nad międzynarodowymi standardami w sektorze gospodarki żywnościowej. Zbiór standardów Codex Alimentarius stanowi fundament wdrażania systemów zarządzania jakością w produkcji żywności.

Na bezpieczeństwo i zarządzanie jakością w gospodarce żywnościowej miała też wpływ epidemia zatruc jadem kiełbasianym w latach siedemdziesiątych XX wieku. Po tym zdarzeniu w prace nad jakością i bezpieczeństwem żywności włączyła się NASA z całym swoim potencjałem badawczym. Wynikiem tych prac było ukazanie się 1988 roku zasad systemu HACCP.

Równocześnie, praktycznie od swojego powstania w 1947 roku, Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna (ISO, ang. International Organization for Standardization) wydaje normy dedykowane poszczególnym gałęziom sektora gospodarki żywnościowej. Najbardziej znaczącym krokiem w pracach nad jakością było wydanie w 1984 roku pierwszej serii norm poświęconych zapewnieniu jakości – ISO serii 9000. International Organization for Standardization powstała (1947) w wyniku porozumienia najważniejszych na świecie organizacji standaryzacyjnych: amerykańskiej ANSI (American National Standards Institute), niemieckiej DIN (Deutscher Institut für Normung), francuskiej AFNOR (Association Française de Normalisation) i brytyjskiej BSI (British Standards Institution) (**Schiefer** i **Rickert** 2003).

Wdrażanie systemów zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności i zarządzania jakością wymaga ogromnych nakładów kapitałowych, dlatego często spotykanym procesem jest równoczesne wdrażanie obydwu tych systemów. Takie działania zostały dostrzeżone przez International Organization for Standardization, co zaowocowało opracowaniem i wydaniem w 2004 roku normy PN-ISO 15161:2004 Wytyczne stosowania ISO 9001:2000 w przemyśle żywnościowym i napojów.

Ryc. 2. Ewolucja podejścia do jakości produktów żywnościowych na świecie
Fig. 2. Evolution of quality approach to food products in the world

Ewolucja standaryzacji i zarządzania jakością w przemyśle mleczarskim na świecie

Motywy wdrażania systemów zapewniania bezpieczeństwa żywności i zarządzania jakością w przedsiębiorstwach przemysłu mlecznego w Polsce i na świecie były bardzo różne. W Europie i USA najważniejszą przyczyną było bezpośrednie zagrożenie mikrobiologiczne, w szczególności spowodowane przez bakterie *Escherichia coli* 0157.

Początki działań ustawowych dążących do ograniczenia zagrożeń w Wielkiej Brytanii sięgają 1990 roku, kiedy została wprowadzona w życie ustawa „Food Safety Act”. Ustawa nakładała obowiązek przestrzegania przez producentów oraz dostawców żywności zawartych w niej wytycznych (Caswell i Hooker 1996). Oznaczało to w praktyce, iż przedsiębiorstwa sektora spożywczego, w tym mlecznego, musiały wdrożyć standardy jakości zgodne z systemem HACCP.

W 1995 roku problem bezpieczeństwa w przemyśle mleczarskim został szerzej dostrzeżony, co zaowocowało wprowadzeniem przez Radę Europy Dyrektywy nr 92/46 „Dairy Product Hygiene Regulation”. Dyrektywa ta wprowadzała obowiązek wdrażania systemu zapewnienia jakości z uwzględnieniem sześciu zasad HACCP.

Należy tutaj wspomnieć, że równocześnie z narastającymi wymaganiami prawnymi dotyczącymi bezpieczeństwa i jakości produktów rosła presja dystrybutorów żywności.

Przedsiębiorstwa europejskie, próbując kompleksowo dostosować się do nowych wymagań prawnych i rosnących oczekiwań dystrybutorów, bardzo często wdrażały system oparty na normach ISO 9000 i HACCP równocześnie.

Traktowanie systemów zapewnienia bezpieczeństwa żywności i zapewnienia jakości jedynie jako środków poprawy jakości produktu finalnego przyćmiło znacznie ich rolę jako skutecznego narzędzia w doskonaleniu procesu zarządzania. Ze względu na fakt, iż kwestia traktowania systemów opartych na normach serii ISO 9000:2000 oraz HACCP jako jednej z metod poprawy efektywności zarządzania w sektorze gospodarki żywnościowej jest kwestią stosunkowo nową, mało jest wyników badań wyczerpujących to zagadnienie. Najczęściej są to deklaracje dotyczące: powodów wdrażania tych systemów, trudności w procesie wdrażania i funkcjonowania, struktury kosztów wdrażania i funkcjonowania oraz subiektywne oceny korzyści z wdrożenia. Nie są jednak powszechnie dostępne wyniki badań porównujące efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw. Nie są także dostępne badania traktujące o roli systemów zarządzania jakością jako o narzędziu doskonalenia procesu zarządzania.

Motywy wdrażania systemów zarządzania jakością w przedsiębiorstwach sektora gospodarki żywnościowej

Wśród organizacji można zaobserwować dwa główne motywy związane z podjęciem decyzji o wdrażaniu systemu. Przedsiębiorstwa pragną mieć certyfikat potwierdzający zgodność systemu z wymaganiami normy międzynarodowej albo też chcą mieć system, który zapewni (a przynajmniej pomoże) lepszą organizację firmy i większe zaspokojenie wymagań klienta.

Tabela 1 prezentuje najważniejsze motywy, dla których przedsiębiorstwa wdrażają systemy zarządzania jakością w Polsce, pozostałych krajach Unii Europejskiej oraz w Oceanii.

W krajach tych można zauważyć znaczne różnice. Najważniejszym motywem wdrożenia systemów zarządzania jakością, zarówno w krajach UE, jak i w Oceanii, było sprostanie wymaganiom prawnym.

Tabela 1

**Ranking najważniejszych motywów wdrażania systemów zarządzania jakością
w przedsiębiorstwach sektora gospodarki żywnościowej (miejsce na liście)
(Wysokińska-Senkus 2006, Unnevehr 1996)**

**Ranking of the most important motives for implementation of the quality management
systems in the food industry (succeeding place in the list) (Wysokińska-Senkus 2006,
Unnevehr 1996)**

	UE EU	Oceania	Polska Poland
Sprostanie wymaganiom prawnym Law requirements	1	1	2
Zaspokojenie potrzeb głównych klientów Requirements of the key clients	2	3	2
Wdrożenie standardów Dobrej Praktyki Produkcyjnej Standards for Good Manufacturing Practice	3	7	6
Usprawnienie kontroli procesu produkcyjnego Improvement in the production process control	4	8	4
Poprawa jakości produktów Improvement of the quality of the products	5	5	4
Pozyskanie nowych klientów Access to the new potential clients	6	6	3
Utrzymanie dotychczasowych klientów Keeping the current clients	7	4	1
Redukowanie liczby skarg klientów Reduction in the number of complains	8	11	5
Poprawianie wydajności/zyskowności produkcji Improvement in the efficiency/profitability of production	9	10	4
Zmniejszenie liczby odpadów Reduction of the number of wastes	10	12	7
Potrzeba akredytacji/certyfikacji Need for certification	11	9	9
Rekomendacja organizacji handlowych Recommendation of retail consortiums	12	4	8
Zdobycie nowych rynków zbytu Access to the new markets	13	2	1

W Polsce w badanych przedsiębiorstwach sytuacja była bardzo podobna odnośnie do rangi uregulowań prawnych, natomiast w przypadku pozostałych motywów najbardziej znaczące były te z utrzymaniem dotychczasowych oraz pozyskaniem nowych klientów i z poprawą jakości wyrobów.

Wnioski

Wobec postępującej globalizacji o konkurencyjności polskiej gospodarki decyduje zdolność przedsiębiorców do przystosowywania się do zmian na wolnym rynku.

Jednym z ważniejszych elementów nowoczesnych strategii biznesowych jest jakość – jakość produktów i usług, ale również jakość zarządzania, organizacji, pracy, środowiska.

Obecnie na świecie obserwuje się gwałtowny wzrost zainteresowania standardami jakości i ich certyfikatami. Konsumenci, a w ślad za nimi handel, postawili nowe wymagania wobec żywności, żądając gwarancji, że sprzedawane produkty nie stanowią zagrożenia dla zdrowia ludzi.

Producenci, chcąc wytworzyć produkty o najlepszych parametrach jakościowych, higienicznych i sanitarnych, są zmuszeni wdrażać systemy zarządzania jakością, w związku z tym niezbędne staje się ujednolicanie standardów jakości na szczeblu ponadnarodowym.

Literatura

- Caswell J.A., Hooker N.** (1996): HACCP as an international trade standard. *Am. J. Agric. Econ.* 7: 234-240.
- Fabińska K., Jędralska K., Rokita J.** (1994): Zarządzanie przedsiębiorstwem a konkurencja rynkowa. Petex, Katowice.
- Griffin W.R.** (1998): Podstawy zarządzania organizacjami. PWN, Warszawa.
- Liberska B.** (2000): Polska w procesie globalizacji gospodarki światowej. W: Wzrost gospodarczy w Polsce. Red. J. Lipiński, W. Orłowski. Bellona, Warszawa: 54-58.
- McGrew A., Levis P.** (1995): Globalization and the nation states. Polity Press, Cambridge.
- Parker B.B.** (1998): Globalization and business practice. Maging across boundaries. Sage Publications, London.
- Schiefer G., Rickert U.** (2003): Quality assurance, risk management and environmental control in agriculture and food supply networks. ILB, Bonn.
- Stonehouse G.** (2001): Globalizacja. Strategia i zarządzanie. Felberg SJA, Warszawa.
- Unnevehr L.J.** (1996): The benefits and costs of food safety policies: discussion. *J. Agric. Econ.* 78: 1302-1304.
- Wawrzyniak B.** (2001): Wyzwania globalizacji a zarządzanie przedsiębiorstwem. W: Zmieniające się przedsiębiorstwo w zmieniającej się politycznie Europie. Red. T. Wawak. T. 4. Wyd. Informacji Ekonomicznej UJ, Kraków: 270-280.
- Wysokińska-Senkus A.** (2006): Światowe doświadczenia we wdrażaniu systemów zarządzania jakością w przedsiębiorstwach sektora mleczarskiego. *Probl. Jakości* 5: 25-27.
- Zorska A.** (2000): Ku globalizacji. Przemiany w korporacjach międzynarodowych i w gospodarce światowej. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

EVOLUTION OF STANDARDIZATION AND QUALITY MANAGEMENT
SYSTEMS IN THE WORLD FOOD SECTOR IN THE CONTEXT
OF GLOBALIZATION

S u m m a r y

The paper presents evolution of standardization and quality management systems in the world food sector with a special focus on the dairy industry.

The quality is one of more important elements of modern business strategies – quality of products and services, but also the quality of administration, organization, work and environment.

Producers aiming at manufacturing their products at the highest level of quality in the area of both sanitary and hygienic parameters are forced to implement quality management systems, that is why there is a growing necessary of standardizing quality requirements standards at the global level.